

**INSTITUTUL DE ȘTIINȚE ALE EDUCAȚIEI**

Cu titlu de manuscris

C.Z.U.: 316.614:376 (043.2)

**TOMA Sergiu**

**ADAPTAREA PSIHOSOCIALĂ A COPIILOR  
CU CERINȚE EDUCAȚIONALE SPECIALE ÎN  
INSTITUȚIILE DE ÎNVĂȚĂMÂNT GENERAL**

**511.03 – Psihologie socială**

**Autoreferatul tezei de doctor în psihologie**

**Chișinău, 2019**

**Teza a fost elaborată în cadrul Sectorului Asistență Psihologică în Educație  
al Institutului de Științe ale Educației**

**Conducător științific:**

BUCUN Nicolae, doctor habilitat în psihologie, profesor universitar

**Referenți oficiali:**

1. JELESCU Petru, doctor habilitat în psihologie, profesor universitar, Universitatea Pedagogică de Stat "Ion Creangă";
2. RUSNAC Virginia, doctor în psihologie, Centrul Republican de Asistență Psihopedagogică, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova.

**Membri ai Consiliului Științific Specializat:**

1. RACU Jana, doctor habilitat în psihologie, profesor universitar, Universitatea de Stat din Moldova – *președinte al C.Ș.S.*;
2. PALADI Oxana, doctor în psihologie, conferențiar universitar, Institutul de Științe ale Educației – *secretar științific al C.Ș.S.*;
3. BOLBOCEANU Aglaida, doctor habilitat în psihologie, profesor cercetător, Institutul de Științe ale Educației;
4. POTĂNG Angela, doctor în psihologie, conferențiar universitar, Universitatea de Stat din Moldova;
5. MALCOCI Ludmila, doctor habilitat în sociologie, profesor cercetător, KEYSTONE Moldova.

Susținerea va avea loc la data de 5 martie, 2019, ora 14:00, sala 212, în ședința Consiliului Științific Specializat D 511.03-21 din cadrul Institutului de Științe ale Educației, adresa: str. Doina, 104, Chișinău, MD 2059, Republica Moldova.

Teza de doctor și autoreferatul pot fi consultate la Biblioteca Științifică a Institutului de Științe ale Educației și pe pagina web a ANACEC.

Autoreferatul a fost expediat la 1 februarie 2019.

**Secretar științific al Consiliului Științific Specializat,**

Doctor în psihologie, conferențiar universitar

PALADI Oxana

**Conducător științific,**

Doctor habilitat în psihologie, profesor universitar

BUCUN Nicolae

**Autor**

TOMA Sergiu

© Toma Sergiu, 2019

## REPERE CONCEPTUALE ALE CERCETĂRII

### **Actualitatea temei și importanța cercetării**

Unul dintre cele mai importante obiective ale educației, inclusiv ale educației copiilor cu cerințe educaționale speciale, constă în dezvoltarea competențelor relevante pentru incluziunea socială. Realizarea acestui obiectiv presupune un efort consolidat al tuturor structurilor și actorilor implicați în proces, implicare care este decisivă pe întreg procesul de educație a copiilor cu cerințe educaționale speciale, dar îndeosebi la debutul procesului educațional, favorizând adaptarea acestora în instituțiile de învățământ general.

Analizând oportunitățile dezvoltării sistemului educațional din Republica Moldova în contextul educației pentru toți și, în special, al educației copiilor cu cerințe educaționale speciale se remarcă mai multe acte aprobate la nivel național, printre care: *Strategia națională „Educație pentru toți”*, aprobată prin Hotărârea Guvernului nr.410 din 4 aprilie 2003 (Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2003, nr.70-72, art.441), *Strategia de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități* (2010-2013), aprobată prin Legea nr.169 din 9 iulie 2010 (Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2010, nr.200-201, art.660), *Programul de dezvoltare a educației incluzive în Republica Moldova pentru anii 2011-2020*, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr.523 din 11 iulie 2011 (Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2011, nr.114-116, art.589) etc.

În contextul acestor politici procesul de dezvoltare a educației incluzive aflat în plină desfășurare în Republica Moldova atestă o tot mai mare tendință de acces al copiilor cu cerințe educaționale speciale la instituțiile de învățământ general. Astfel, problematica adaptării acestora devine evident actuală și relevantă pentru cercetare.

### **Descrierea situației în domeniu și identificarea problemelor de cercetare**

Procesul de adaptare școlară atât din punct de vedere social, cât și psihologic, a devenit obiect al cercetărilor realizate de G.Ferreol, A. Kern, E.Erikson, A.Adler, J.Piaget, Л.И. Божович, Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, А.Р. Лурия, В.С. Мухина, Д.Б. Эльконин, И.В. Дубровина, Ю.И. Максименко, Н.Г. Салмина, Е.Е. Кравцова, Н.И. Гуткина, Е.Д. Божович, М.И. Лисина, Н.Ф. Круглова, P.Golu, E.Păun, A.Nicolau, A.Vasilescu, A.Gherguț etc. Problema privind adaptarea școlară a copiilor a fost investigată și de cercetători din Republica Moldova, care au elucidat diverse aspecte psihopedagogice ale acesteia: N.Bucun, D.Gânu, V.Rusnac, J.Racu, L.Malcoci, A.Cara, O.Paladi, P.Jelesc, I.Negură, A.Bolboceanu, S.Cemortan, V.Prițcan, E.Petrov, G.Bulat etc. Analizei au fost supuse competențele necesare pentru asigurarea trecerii copilului din grădiniță în școală de la o traptă de învățământ la alta, fiind propuse metodologii de optimizare și dezvoltare a acestora.

Totodată, constatăm insuficient investigate probleme ce vizează adaptarea psihosocială a copiilor cu cerințe educaționale speciale în instituțiile de învățământ general. Prin urmare, necesitatea de a cerceta respectiva problematică este determinată de:

- a) lipsa cercetărilor complexe axate pe această problemă;
- b) numărul impunător de copii cu cerințe educaționale speciale care în urma procesului de dezinstituționalizare sunt incluși în instituțiile de învățământ general;
- c) implementarea prevederilor politicilor educaționale în domeniile de dezinstituționalizare și dezvoltare a educației incluzive.

Așadar, în teoria și în practica educației s-a creat o situație contradictorie când, pe de o

parte, se promovează insistent politicile de incluziune școlară și dezinstituționalizare a copiilor cu CES, iar, pe de altă parte, se constată lipsa cercetărilor complete și a modelelor psihopedagogice de adaptare psihosociale a acestor copii în condițiile școlii generale. Această contradicție generează **problema cercetării**: care sunt factorii interni și externi, particularitățile adaptării psihosociale a copiilor cu CES dezinstituționalizați și a celor educați în familie în instituțiile de învățământ general, dar și mecanisme psihologice și educaționale de facilitare a acestui proces, asigurând în așa fel climatul psihologic optim și mediul educațional favorabil pentru toți elevii.

**Scopul cercetării** rezidă în stabilirea particularităților de adaptare psihosocială a copiilor cu cerințe educaționale speciale în instituțiile de învățământ general și în determinarea mecanismelor psihologice și educaționale de facilitare a acestui proces în situația dezinstituționalizării.

#### **Obiectivele lucrării:**

- analiza cercetărilor în domeniul psihologiei copiilor, a procesului de adaptare psihosocială a copiilor cu cerințe educaționale speciale în instituțiile de învățământ general;
- determinarea factorilor și condițiilor de realizare a procesului de adaptare psihosocială a copiilor cu cerințe educaționale speciale în instituțiile de învățământ general;
- elaborarea și implementarea unor mecanisme psihologice și educaționale de facilitare a procesului de adaptare psihosocială a copiilor cu cerințe educaționale speciale în instituțiile de învățământ general;
- elaborarea recomandărilor psihopedagogice pentru specialiști în domeniu cu privire la facilitarea procesului de adaptare psihosocială a copiilor cu cerințe educaționale speciale în instituțiile de învățământ general.

**Repererele conceptuale ale cercetării vizează:** *legițile generale și specifice ale dezvoltării copiilor cu dizabilități* (С.Выготский, В.Лубовский, Т.Власова, М.Певзнер, А.Гозова, N.Bucun etc.); *teoriile cu privire la debutul și adaptarea școlară* (Д.Б. Эльконин, М.И. Лисина, С.Кириленко, А.Соаșan, Е.Срету, J.Racu); *teoria privind geneza comunicării* (М.И. Лисина); *teoria internalizării rolului și statutului de elev* (Л.И. Божович); *conceptul incluziunii sociale* (N.Bucun, A.Danii, V.Rusnac, A.Cucer etc.), *conceptul adaptării psihosociale* (A.Kern, А.Р. Лурия etc.).

#### **Metodologia cercetării științifice**

În procesul investigațiilor au fost utilizate următoarele metode:

- *Teoretice*: analiza, sinteza și compararea cercetărilor realizate în problema dată; ipotetico-deductive de interpretare și explicare a rezultatelor.
- *Empirice*: observarea, anchetarea, convorbirea, testarea, experimentul de constatare, formativ și de control.
- *Statistice*: calcularea mediei și a medianei, compararea mediei rangurilor în cazul eşantioanelor independente etc.

**Noutatea și originalitatea științifică a rezultatelor cercetării** consistă în:

- redefinirea noțiunii de adaptare psihosocială a copiilor cu cerințe educaționale speciale dezinstituționalizați și a celor educați în familie – în instituțiile de învățământ general în contextul factorilor interni și externi;
- adaptarea psihosocială a copiilor cu CES în instituțiile de învățământ general

reprezintă un proces complex și dinamic de interacțiune, ajustare a comportamentului la condițiile și factorii mediului educațional, obiectivul final fiind asimilarea valorilor și normelor de acțiune/ conduită raportate la cerințele existente pe dimensiunea: conduită școlară, eficiența activității de învățare, cadrul relațional și mediul comunicațional specific. Totodată specificul adaptării copiilor cu CES este influențat de: categoria și gradul de manifestare a dizabilității, statutul copiilor cu CES (dezinstituționalizați, educați în familie, insituționalizați).

- elaborarea indicatorilor de adaptare psihosocială axată pe patru variabile dominante: *esența învățării, cadrul relațional, sfera emoțională, conduita școlară*, în baza cărora este construită metodologia diagnosticării/evaluării inițiale a nivelului de adaptare psihosocială a copiilor cu CES;
- stabilirea rolului dimensiunii psihosociale în adaptarea copiilor cu CES în instituțiile de învățământ care este determinat de factorii de natură relațională (*copil-copil, copil-profesor, profesor-copil, copil-părinte, părinte-profesor*), dar și de particularitățile dezvoltării copilului în raport cu vârsta, potențialul intelectual, experiența, atitudinea colegilor, motivația etc.;
- intervenția psihopedagogică asupra facilitării adaptării copiilor cu CES în instituțiile de învățământ general se realizează în baza unui set de principii (unității diagnosticării și intervenției, potențialului personal, necesităților și nevoilor personale, stimulării creșterii continue) și a unui set de activități cu caracter practic, creativ, formativ;
- stabilirea corelației dintre eficiența adaptării psihosociale a copiilor cu CES dezinstituționalizați și a celor educați în familie și intervențiile psihologice și pedagogice, condiționate de particularitățile copiilor cu CES, dar și de contextul psihosocial al instituției de învățământ.
- Stabilirea particularităților de adaptare psihosocială a copiilor cu CES educați în familie și dezinstituționalizați, dar și a factorilor care determină eficiența acestui proces pe dimensiunile: eficiența învățării, conduita școlară, cadrul relațional și starea psihoemoțională.

**Problema științifică de importanță majoră soluționată în cercetare** rezidă în stabilirea factorilor interni și externi, particularităților de adaptare psihosocială a copiilor cu CES dezinstituționalizați și celor educați în familie în instituțiile de învățământ general, dar și a mecanismelor psihologice și educaționale de facilitare a acestui proces, asigurând în așa fel climatul psihologic optim și mediul educațional favorabil pentru toți elevii.

**Semnificația teoretică a cercetării** constă în:

- fundamentarea teoretică a fenomenului de adaptare psihosocială a copiilor cu CES dezinstituționalizați și a celor educați în familie;
- stabilirea rolului factorilor psihosociali privind funcționarea mecanismelor de adaptare psihosocială a copiilor cu CES dezinstituționalizați și a celor educați în familie;
- fundamentarea principiilor de facilitare a adaptării psihosociale a copiilor cu CES dezinstituționalizați și a celor educați în familie, dar și a mecanismelor psihologice și pedagogice de intervenție în condițiile psihosociale specifice instituției de învățământ.

**Valoarea practică a cercetării** rezidă în: posibilitatea aplicării rezultatelor investigaționale în practica psihologică și pedagogică privind eficientizarea procesului de adaptare a copiilor cu CES în instituțiile de învățământ, prin crearea condițiilor adecvate la

nivel instituțional și luarea în considerare a factorilor interni și externi ce determină în mare parte eficiența adaptării școlare a acestor copii.

Totodată, rezultatele cercetării pot fi aplicate în formarea inițială și continuă a psihologilor școlari, psihopedagogilor, consilierilor în domeniu.

### **Rezultatele științifice principale înaintate spre susținere:**

1. Adaptarea psihosocială reprezintă un proces complex de ajustare permanentă a organismului copilului cu CES la mediul școlar, dar și un mecanism dinamic de interacțiune cu profesorii, alți elevi, de interiorizare a normelor școlare și a valorilor sociale acceptate.
2. Conceptualizarea adaptării psihosociale a copiilor cu CES se axează pe:
  - fundamentele sociale care vizează implicarea socială a copilului, adaptarea și integrarea lui în mediul școlar, echilibrul dinamic dintre personalitate și valorile sociale;
  - fundamentele pedagogice care vizează conceptul de educabilitate, de finalitate, legitățile generale ale educației, principiile de instruire;
  - fundamentele psihologice, care se raportează la teoriile dezvoltării ontogenetice a personalității, la teoria intervenției timpurii în dezvoltarea copilului, la teoriile evaluării structurilor psihice ale personalității.
3. Mecanisme psihologice și educaționale de facilitare a procesului de adaptare psihosocială a copiilor cu CES în instituțiile de învățământ general se axează pe următoarele aspecte: aspectul cognitiv; aspectul relațional; aspectul funcțional/comportamental.

În acest context, în procesul de adaptare psihosocială a copiilor cu CES se implică toate mecanismele psihice, atât cele cognitive, cât și cele de susținere energetică și dinamizarea comportamentului (motivația, afectivitatea), de reglare psihică și personalitatea copilului cu particularitățile sale specifice (imaginea de sine, stima de sine etc.).

4. Particularitățile adaptării psihosociale a copiilor cu CES în instituțiile de învățământ general țin de următorii factori:
  - 1) *Statutul copilului*: copii cu CES educați în familie; copii cu CES dezinstituționalizați; copii cu CES instituționalizați (școli speciale).
  - 2) *Categoriile ale copiilor cu CES*
  - 3) *Climatul psihosocial al clasei de elevi*.
  - 4) *Mecanisme psihologice și educaționale aplicate în acest proces*.
  - 5) *Dimensiunile de învățare, conduită, relaționare și de manifestare a emoțiilor*.
5. Programul de intervenție psihologică și educațională, axat pe valorificarea mecanismelor psihologice și pedagogice, principiilor specifice acestui proces, tehnicilor de implicare activă a copiilor cu CES în diferite tipuri de activități.

**Implementarea rezultatelor** s-a realizat în publicații de autor (13 articole științifice), comunicări la conferințe științifice internaționale (6), conferințe științifice naționale (2), workshopuri, traininguri, proiecte speciale, din cadrul Proiectului „Acces Egal la Educație”, din cadrul Programului Comunitate Incluzivă Moldova, implementat de ONG Keystone Moldova precum și activitatea școlilor experimentale.

**Aprobarea și validarea rezultatelor cercetării.** Rezultatele cercetării au fost aprobate la ședințele Sectorului Asistență Psihologică în Educație, Institutul de Științe ale

Educației, Laboratorului de Cercetări Științifice „Dezvoltarea politicilor educaționale” al Universității de Stat din Moldova și la Conferința științifică internațională „*Învățământul postmodern: eficiență și funcționalitate*” (15 noiembrie 2013, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău); la Conferința științifică internațională „*Învățământul superior: valențe și oportunități educaționale de cercetare și transfer inovațional*”, organizată cu prilejul aniversării a 70 de ani de la formarea Universității de Stat din Moldova (28-29 septembrie 2016, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău); la Conferința științifică națională cu participare internațională „*Integrare prin Cercetare și Inovare*”, organizată cu prilejul aniversării a 70 de ani de la formarea Universității de Stat din Moldova (28-29 septembrie 2016, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău) ș.a.

Rezultatele cercetării au fost publicate în Revista „*Studia Universitatis Moldaviae*”, Seria „Științe ale Educației (Psihologie)”, Categoria B; Revista de teorie și practică educațională „*Didactica PRO*”, Categoria C.

**Publicații la tema tezei:** coautor la 1 monografie, 5 articole în reviste științifice din Registrul Național al revistelor de profil (Revista „*Studia Universitatis Moldaviae*”, Seria „Științe ale Educației (Psihologie)”, Categoria B; Revista de teorie și practică educațională „*Didactica PRO*”, Categoria C), 6 articole științifice în culegeri ale materialelor conferințelor internaționale și 2 materiale/ teze la conferințe științifice cu participare internațională.

**Volumul și structura tezei:** cercetarea este expusă pe 125 de pagini și cuprinde: introducere, trei capitole, concluzii și recomandări, bibliografie (213 de surse), anexe 13. În text sunt inserate 24 de tabele numerotate și 22 de figuri.

**Cuvinte-cheie:** adaptare, adaptare psihosocială, adaptare școlară, cerințe educaționale speciale, mediul social, copii instituționalizați, copii dezinstituționalizați, copii educați în familie, copii cu dizabilități.

## CONȚINUTUL TEZEI

În **Introducere** sunt prezentate premisele care demonstrează actualitatea și importanța problemei abordate. Sunt stabilite scopul și obiectivele cercetării, fiind specificate noutatea și originalitatea științifică a rezultatelor obținute, semnificația teoretică și valoarea practică a cercetării, dar și aprobarea rezultatelor cercetării.

În **Capitolul 1, „Abordarea complexă a fenomenului adaptării psihosociale a copiilor cu cerințe educaționale speciale”** sunt reflectate aspectele teoretice, conceptuale, cu caracter general, ale adaptării psihosociale a elevilor cu CES. Încercând a stabili semnificația noțiunii de „adaptare”, am constatat că îi sunt conferite o pluralitate de sensuri, iar semnificația acestora este determinată de domeniul în care noțiunea este abordată, dar și de contextul specific în care este utilizată, situație ce se datorează faptului că adaptarea are un sens general, fiind folosit pentru un domeniu extins de fapte și relații, fiecare dintre acestea având conținuturi și niveluri diferite. Dacă adaptarea a fost abordată unilateral, preponderent și doar dintr-un anumit punct de vedere (psihologic, pedagogic, medical sau sociologic), înseamnă că a avut loc o elucidare doar parțială a fenomenologiei sale, astfel încât nu s-a constituit deocamdată o viziune multidimensională asupra ei. Diversitatea de interpretări acordate adaptării ilustrează, pe de o parte, că, într-adevăr, complexitatea acestui proces poate fi greu de surprins, dar, pe de altă parte, că fiecare dintre ele a contribuit substanțial la clarificarea sensului acesteia. Astfel, în sens larg, adaptarea este

apreciată ca fiind acordul individului cu mediul său, în special cu cel social (A.Lovenger, F.Berezin, U.Șchiopu, C.Păunescu etc.).

Majoritatea autorilor (A.Coașan, A.Vasilescu, V. Nevogan și A.Nicolaescu) înțeleg adaptarea psihosocială ca o acțiune de modificare a comportamentelor copilului pentru a fi capabil să facă față exigențelor școlii și pentru a fi compatibil, sub aspectul particularităților bio-psiho-sociale, cu normele și regulile pretinse de curricula școlare pentru asumarea statutului și rolului de elev. Adaptarea este efortul permanent de a răspunde, pe de o parte, la dubla exigență a constanței interne și, pe de altă parte, la rezistența lumii exterioare. Adaptarea este o dublă mișcare: de asimilare (care este un anumit fel de a aborda realitatea) și de acomodare (care este un anumit fel de a utiliza schemele de comportament anterior elaborate, în raport cu situația actuală).

Un loc aparte în acest capitol reprezintă analiza caracteristicilor psihoindividuale ale copiilor cu CES din perspectiva adaptării lor psihosociale în mediul școlar.

Sintagma "cerințe educaționale speciale" „desemnează necesitățile educaționale complementare obiectivelor generale ale educației școlare, necesități ce solicită o școlarizare adaptată particularităților individuale și/ sau caracteristice unei deficiențe/ tulburări de învățare, precum și o intervenție specifică, prin reabilitare/ recuperare corespunzătoare” [36, p.27].

În acest context, dezvoltarea psihică reprezintă latura fundamentală a dezvoltării, fiind determinată, la cel mai înalt grad, de calitatea influențelor sociale. Și în cazul copiilor cu CES dezvoltarea psihică se realizează în conformitate cu legitățile generale, și anume:

1. **Legea dezvoltării** – care postulează caracterul derivat al vieții psihice, pe de o parte, și caracterul variabil și perfectibil al acestei dezvoltări, pe de alta;
2. **Legea interacțiunii** – se realizează între factori externi și condiționările interne;
3. **Legea stadialității** – postulează dezvoltarea în etape a fiecărui proces psihic și a unității dintre ele în ansamblu, după o ordine logică, astfel încât fiecare stadiu înglobează achizițiile stadiilor anterioare.
4. **Legea heteroniei** – fiecare proces sau funcție psihică se dezvoltă într-un anumit ritm, fiind dominantă într-o anumită perioadă de dezvoltare. Exista subetape de dezvoltare pentru un proces.
5. **Legea heteronomiei** – reflectă caracterul eterogen și contradictoriu al dezvoltării psihice, în sensul că una și aceeași funcție psihică se poate consolida și dezvolta în mod diferit de la un individ la altul.

De menționat că dezvoltarea unui copil cu CES trebuie să urmărească un obiectiv specific din partea celor care îl asistă în acest proces, și anume: monitorizarea frecventă a dinamicii și riscurilor care pot interveni și, eventual, influența negativ acest proces reieșind din acele particularități care sunt specifice copilului. Așadar, particularitățile dezvoltării copilului cu CES determină, în mare parte, și eficiența adaptării psihosociale a acestora în instituțiile de învățământ, procesul care este frecvent descris ca avînd **trei perioade**:

1. **Perioada acută (dezadaptarea)** – se caracterizează prin conflict între comportamentul obișnuit al copilului, stereotipurile și cerințele mediului nou. Se manifestă prin următoarele: devieri în comportamentul copilului (în relațiile copil-copil; copil-adult etc.); dereglări de limbaj și fluentă; dereglări ale sistemului nervos vegetativ; schimbări în masa corporală; disfuncții ale sistemul bacterian al mucoasei nazale și bucale; schimbări în sistemul imun (îmbolnăviri frecvente, stări apatice) etc.



2. **Perioada latentă (adaptarea propriu-zisă, nemijlocită)** – în această perioadă de timp, copilul însușește activ mediul nou, formându-și noi tipuri de comportament. Perioada latentă este însoțită de următoarele semne: diminuarea treptată a stărilor de conflict; ameliorarea poftei de mâncare (aproximativ 15 zile); tulburarea somnului, comportamentului și a activității de joc, în special a comunicării verbale, rămân evidente pe parcursul a 60 de zile.
3. **Perioada compensației** – este perioada de timp, în care copilul reușește să însușească noile cerințe și relații, pe care le acceptă, respectă, le urmează pozitiv. Semn caracteristic al perioadei este încetinirea neesențială a ritmului de dezvoltare a copilului, care tinde spre echilibru.

Tot în acest capitol este abordată pe larg problema factorilor, interni și externi, care facilitează adaptarea școlară, accentul fiind pus pe analiza interconexiunii acestora, dar și a etapelor de realizare a acestui proces.

Fiind un fenomen complex, adaptarea în contextul instituțiilor de învățământ presupune evidențierea mai multor dimensiuni ale acestui fenomen, printre care dimensiunea psihologică, dimensiunea pedagogică și dimensiunea sociologică. *Dimensiunea psihologică* presupune totalitatea acțiunilor ce exprimă particularitățile elevului, potențialul său intelectual, dar și premisele de natură non-intelectuală ale acestor acțiuni, precum: motivația, afectivitatea etc. *Dimensiunea pedagogică* a acesteia presupune interiorizarea unor valori care induc constituirea unor scheme comportamentale aflate în concordanță cu normele sociale, după cum, la rândul său, adaptarea relațională creează cadrul favorabil pentru realizarea obiectivelor pedagogice, deci pentru o bună adaptare pedagogică. *Dimensiunea sociologică* presupune abordarea relațiilor și a caracterului continuu al acestora în situații de interacțiune și comunicare. Din perspectiva acestei dimensiuni, adaptarea descrie raporturile în termeni de conduită socială adecvată culturii, mediului comunicațional specific.

Astfel, putem concluziona că fenomenul de „adaptare” și, respectiv, „adaptare psihosocială” reprezintă un proces complex de ajustare continuă a organismului la mediul extern. Totodată, acest fenomen reprezintă un mecanism complex și dinamic de interacțiune, ajustare a comportamentului (atât intelectual, cât și nonintelectual) la factorii de mediu (familial, educațional etc.), obiectivul final fiind asimilarea valorilor și normelor de acțiune raportate la cerințele externe.

În **Capitolul 2 „Cercetarea experimentală a adaptării copiilor cu cerințe educaționale speciale în instituțiile de învățământ general”** este prezentat designul cercetării experimentale, care include eșantionul de copii antrenați în experiment, etapele experimentului psihologic, descrierea lor dar și a **metodelor aplicate**: Fișa de observații școlare; Chestionarul adresat părinților; Harta observațiilor elaborată de L.Stott; Scala de studiere a adaptării psihosociale în școală (Чирков В., Соколова О., Сорокина О.).

Deasemenea în acest capitol este descris demersul diagnostic al nivelului de adaptare a copiilor cu CES în instituțiile de învățământ și sunt analizate rezultatele obținute.

Demersul diagnostic a vizat patru variabile dominante ale adaptării copiilor cu CES în instituțiile de învățământ: eficiența activității de învățare; conduita școlară; cadrul relațional; starea emoțională.

În conformitate cu scopul, ipoteza și logica cercetării, diagnosticarea adaptării psihosociale a copiilor cu CES în instituțiile de învățământ a fost axată pe criterii dominante

de măsurare a nivelului de adaptare aplicate pentru fiecare grup-țintă în parte, în vederea comparării ulterioare a rezultatelor obținute: E<sub>1</sub> – copii cu CES educați în familie; E<sub>2</sub> – copii cu CES dezinstituționalizați; E<sub>3</sub> – copii cu CES instituționalizați.

În urma aplicării instrumentelor respective au fost obținute următoarele rezultate generalizate și prezentate în următoarele tabele:

Tabelul 1. Rezultatele diagnosticării nivelului de adaptare psihosocială a copiilor cu CES în baza scalei Чирков В., Соколова О., Сорокина О. (pentru cadre didactice)

Criteriul	Nivel de adaptare Scala	E <sub>1</sub>						E <sub>2</sub>						E <sub>3</sub>					
		Normală		Parțială		Dezadaptare		Normală		Parțială		Dezadaptare		Normală		Parțială		Dezadaptare	
		Nr. pers.	%	Nr. pers.	%	Nr. pers.	%	Nr. pers.	%	Nr. pers.	%	Nr. pers.	%	Nr. pers.	%	Nr. pers.	%	Nr. pers.	%
1. Eficiența activității de învățare	1. Activism în activitatea de învățare	1	4,0	8	30,7	17	65,3	1	6,0	8	33,3	15	62,5	1	8,0	3	25,0	8	67,0
	2. Asimilarea a cunostintelor	2	7,6	7	26,9	17	65,3	1	4,0	8	33,3	15	62,5	1	8,0	3	25,0	8	66,6
2. Asimilarea normelor de conduită școlară	3. Comportamentul în timpul lecțiilor	2	7,6	10	38,4	14	53,8	1	4,0	11	40,2	1	56,0	1	8,0	3	25,0	8	66,6
	4. Comportamentul în timpul pauzelor	3	11,5	8	30,7	15	57,6	1	4,0	10	41,6	13	54,4	2	16,6	3	25,0	7	58,4
3. Succes în realitățile sociale	5. Relația cu colegii de clasă	4	15,0	9	35,0	13	50,0	2	8,0	15	58,0	8	33,0	1	8,0	4	33,0	7	58,7
	6. Atitudine a fata de profesor	1	8,0	13	50,0	11	42,0	2	8,0	11	45,5	11	45,5	1	8,0	6	50,0	5	42,0
4. Bunastare emoțională	7. Emoții	2	7,6	13	50,0	11	42,4	1	5,0	9	37,0	14	58,0	1	8,0	4	33,0	7	58,0

Tabelul 2. Rezultatele diagnosticării nivelului de adaptare psihosocială a copiilor cu CES în instituțiile de învățământ în baza scalei Чирков В., Соколова О., Сорокина О. (pentru părinți)

Nivel de adaptare Scala	E <sub>1</sub>						E <sub>2</sub>					
	Normală		Parțială		Dezadaptare		Normală		Parțială		Dezadaptare	
	Nr. pers.	%	Nr. pers.	%	Nr. pers.	%	Nr. pers.	%	Nr. pers.	%	Nr. pers.	%
1. Succesul în realizarea sarcinilor de învățare	2	8,3	13	54,0	9	37,7	0	0	10	42,0	14	58,0
2. Efortul necesar copilului în realizarea	1	4,0	14	58,0	9	38,0	0	0	10	42,0	14	58,0

sarcinilor de învățare la școală												
3.Independent a in realizarea sarcinilor de invatare la scoala	1	4,0	9	38,0	14	58,0	0	0	9	38,0	15	62,0
4.Starea emotionala cu care merge la scoala	1	4,0	10	46,0	13	50,0	0	0	13	54,0	11	46,0
5.Relatia cu colegii	1	4,0	13	50,0	10	46,0	0	0	8	33,0	16	67,0

Rezultatele cu privire la activismul de învățare a copiilor cu CES educați în familie, dezinstiționalizați și a celor instiționalizați la etapa inițială ne demonstrează că numărul de copii dezadaptați este foarte mare:  $E_1 - 65,3\%$ ,  $E_2 - 62,7\%$ ,  $E_3 - 67\%$  (în viziunea cadrelor didactice).

Totodată, copiii cu CES instiționalizați cu 2-5% au un nivel mai ridicat de dezadaptare, decât copiii din  $E_1$ ,  $E_2$ , deși această diferență nu este semnificativă. S-a constatat că acești copii nu manifestă activismul în timpul orelor, sunt pasivi, refuză să răspundă la întrebări etc.

Numai câte 1-3 copii din grupurile ( $E_1$ ,  $E_2$ ) manifestă nivelul cu tendința spre normal de adaptare psihosocială, pe această dimensiune, și nici un copil din grupul de copii cu CES instiționalizați.

Cauzele acestei situații țin de: nivelul scăzut de motivație pentru învățare; complexitatea materiei nu corespunde potențialului elevului; aplicarea tehnologiilor didactice neeficiente pentru elevii cu CES concreți etc.

Analiza rezultatelor prezentate în Tabelul 1 și 2 ne permite să constatăm că pe dimensiunea "conduita școlară" copiii educați în familie manifestă rezultate mai bune decât cei dezinstiționalizați și instiționalizați și respectiv, copiii dezinstiționalizați manifestă rezultate mai bune decât cei instiționalizați, deși diferențele nu sunt semnificative. Însă aceste diferențe sunt semnificative în cazul copiilor educați în familie și celor instiționalizați:  $E_1 - 53,8\%$  – dezadaptare, iar  $E_3 - 66,7\%$  – dezadaptare, diferența constituie 12,9%, pe când diferența dintre copiii cu CES din grupul  $E_2$  și  $E_3$  constituie 9,4%, iar dintre grupul  $E_1$  și  $E_2$  constituie doar 3,8%. Totodată, rezultatele obținute pe dimensiunea "conduita școlară" sunt mai bune în comparație cu rezultatele pe dimensiunea "activitatea de învățare", însă diferențele nu sunt semnificative. Menționăm existența unui grup mare de copii (din  $E_1$ ,  $E_2$  și  $E_3$ ) cu nivel redus de adaptare psihosocială: 53,8%, 50,0% și 66,7%.

Interpretarea datelor din Tabelele 1 și 2 ne permite, totodată, să constatăm că pe dimensiunea "relațională" în viziunea cadrelor didactice nivelul de adaptare a copiilor cu CES din întregul lot experimental este mai înalt decât nivelul respectiv pe dimensiunile "învățare" și dimensiunea "comportamentală".

Se înregistrează un număr mai mic de copii dezadaptați ( $E_1 - 42,0\%$ ;  $E_2 - 45,5\%$ ;  $E_3 - 42,0\%$ ). În același timp, se înregistrează un număr mare de copii adaptați parțial ( $E_1 - 50,0\%$ ;  $E_2 - 45,5\%$ ;  $E_3 - 50,0\%$ ) pe această dimensiune, și un număr mic cu adaptarea

normală între 8% și 9%. Se constată și unele particularități în manifestarea relațiilor cu colegii și profesorii de către copiii educați în familie, copii dezinstiționalizați și cei instiționalizați.

Copii cu CES educați în familie mai ușor intră în contact cu colegii din clasă (15%), pe când copiii dezinstiționalizați au relații mai dificile în acest sens (numai 8% manifestă nivelul normal de adaptare). În același timp, atitudinea acestor copii față de profesori se încadrează în limitele a 8% - nivel normal și 50% - nivel parțial de adaptare. Practic același nivel de adaptare pe această dimensiunea manifestă și copiii dezinstiționalizați și cei instiționalizați.

Rezultatele înregistrate pe variabila ”starea emoțională” demonstrează că majoritatea copiilor cu CES din toate trei grupe E<sub>1</sub>, E<sub>2</sub> și E<sub>3</sub> manifestă un nivel înalt de adaptare parțială (între 37% și 50%) și nivel înalt de dezadaptare (între 42,4 și 58%). Totuși copiii cu CES dezinstiționalizați manifestă un nivel mai înalt de dezadaptare (58%), decât copiii cu CES educați în familie (42,4%), ceea ce constituie o diferență semnificativă. Această diferență se referă practic la toate manifestările emoționale: agresivitate, anxietate, depresie etc.

Pentru a confirma sau infirma rezultatul obținut prin aplicarea scalei Чирков В., Соколова О., Сорокина О., am aplicat Harta observațiilor de L.Stott. Rezultatele generalizatoare sunt prezentate în Tabelul 3.

Analiza acestor date ne permite să constatăm că ele confirmă validitatea datelor obținute prin aplicarea scalei respective pe toate dimensiunile: învățare, conduită școlară, relaționare, stare emoțională.

Analiza datelor obținute prin aplicarea Hărții observațiilor lui L.Stott ne convinge de faptul, că starea copiilor cu CES din *lotul experimental* este una dispersată, fiind influențată de mai mulți factori: atitudinea profesorilor, atitudinea părinților, atitudinea colegilor, starea de sănătate, succese-insuccese în procesul de învățate etc.

Tabelul 3. Datele generalizatoare privind adaptarea copiilor cu CES în instituțiile de învățământ (Harta observațiilor a lui L.Stott)

<i>Indicatori</i>		<i>Nivel de adaptare</i>		
		<b>Media, în %</b>		
		<b>E<sub>1</sub></b>	<b>E<sub>2</sub></b>	<b>E<sub>3</sub></b>
1.	Învățarea	77,8%	86,6%	92%
2.	Conduită școlară	67%	81%	82%
3.	Relațiile cu colegii	47%	57%	61%
4.	Relațiile cu profesorii	65,5%	65%	67%
5.	Starea emoțională	52%	61%	64%
<b>Media generală</b>		<b>63%</b>	<b>72%</b>	<b>75%</b>

Analizând datele generalizatoare prealabile putem constata și concluziona:

- Adaptarea copiilor cu CES este semnificativ mai joasă decât adaptarea copiilor cu dezvoltarea normală, ceea ce creează mari deficiențe privind managementul clasei pe toate dimensiunile.
- Adaptarea copiilor cu CES educați în familie este mai înaltă decât a celor dezinstiționalizați; la rândul său, adaptarea copiilor cu CES dezinstiționalizați este mai înaltă decât a celor instiționalizați.

- Nivelul scăzut de adaptare a copiilor cu CES este determinat de mai mulți factori psihosociali: atitudinea cadrelor didactice și a părinților față de acești copii, lipsa tradițiilor și experiențelor privind adaptarea acestor copii în instituțiile de învățământ.
- Se observă interconexiuni între diferiți factori și dimensiuni de adaptare psihosocială a copiilor cu CES: nivelul scăzut de învățare influențează starea emoțională a copiilor, dar și relațiile în clasa de copii; și invers, nivelul ridicat de anxietate influențează negativ asupra învățării etc.

În **Capitolul 3 „Cadru experimental de facilitare a adaptării psihosociale a copiilor cu cerințe educaționale speciale”** este descris și fundamentat demersul formativ privind facilitarea adaptării copiilor cu CES în instituțiile de învățământ general.

Demersul formativ s-a axat pe trei grupuri-țintă:

1. Formarea/ dezvoltarea profesională a cadrelor didactice, psihologilor din perspectiva facilitării adaptării copiilor cu CES în instituțiile de învățământ general.
2. Formarea părinților în vederea facilitării adaptării psihosociale a copiilor lor.
3. Dezvoltarea abilităților de adaptare psihosocială eficientă a copiilor cu CES.

În experimentul formativ au fost incluși 31 de copii cu CES (cu dizabilități intelectuale/ mentale, tulburări de atenție) cu vârsta de 8 ani și 12 ani.

Programul de intervenție psihologică s-a realizat prin integrarea activităților propuse în activitatea curentă a cadrelor didactice, diriginților, psihologilor, învățătorilor de sprijin, dar și prin activități special organizate de două ori pe săptămână în decurs de un an. Este esențial să menționăm că la prima etapa activitățile au fost realizate cu precădere individual, pentru a asigura cunoașterea particularităților psihocomportamentale și a preveni eșecul interacțiunii sociale și de învățare. Activitățile special organizate au fost realizate în două etape:

1. **Etapa de cunoaștere interpersonală și de creare a unei atmosfere securizante** include facilitarea autocunoașterii, realizată în grupul de copii cu CES, stabilirea contactului și apropierea dintre participanți. Activitățile realizate la această etapă au oferit copiilor posibilități de explorare a caracteristicilor personale și de exersare a diferitelor modalități de exprimare a personalității. La această etapă s-a încercat valorificarea caracteristicilor pozitive ale copiilor, s-a creat o ambianță în care fiecare să se simtă valoros, respectat și apreciat, s-a stabilit o atmosferă prietenoasă, de ajutor reciproc, de încredere, bunăvoință și comunicare deschisă.
2. **Etapa reconstructivă** a avut drept scop atingerea obiectivelor propuse. Din punct de vedere psihologic, acest compartiment al Programului este alcătuit din tehnici și exerciții orientate spre formarea unor abilități de adaptare psihosocială a copiilor cu CES, accentul fiind pus pe dezvoltare și pe autoreglare, pe optimizarea comportamentului, ceea ce include dezvoltarea sau/și ridicarea încrederii în sine, a respectului de sine, a asertivității, comunicării verbale și nonverbale, a cooperării, inițiativei, creativității, spontaneității, precum și pe îmbunătățirea capacităților de relaționare și integrare socială.

Pentru a evalua efectul produs asupra grupului experimental prin intermediul Programului psihologic și educațional de facilitare a adaptării psihosociale a copiilor cu CES în instituții de învățământ general am administrat scala respectivă adaptată după V.Cirkov, O.Socolova, O.Sorochina și Fișa de observații ale conduitei în mediul școlar.

Analiza și interpretarea datelor obținute a fost realizată în două aspecte: 1) compararea și evidențierea diferențelor obținute între: copii cu CES din *grupul experimental – test/retest* și *grupul de control – test/retest*; 2) compararea și evidențierea diferențelor obținute între copiii cu CES educați în familie, copiii dezinstiționalizați și cei instiționalizați.

*Grupul experimental* E<sub>1</sub>, E<sub>2</sub>, E<sub>3</sub> și *grupul de control* C<sub>1</sub>, C<sub>2</sub>, C<sub>3</sub> au constituit copii cu CES educați în familie, copii dezinstiționalizați și copii instiționalizați cu un nivel redus de adaptare psihosocială (adaptare parțială/dezadaptare) selectați din *lotul experimental*, implicat în diagnosticarea nivelului de adaptare psihosocială la etapa *pretest*.

Concretizăm, că Programul de formare a fost aplicat numai copiilor din *grupurile experimentale* E<sub>1</sub>, E<sub>2</sub>.

Pentru a verifica ipotezele cercetării și de a stabili existența diferențelor semnificative în manifestarea nivelului de adaptare psihosocială a copiilor cu CES la etapa preexperimentală și cea postexperimentală am aplicat Criteriul *t* Student. S-au calculat mediile pentru fiecare scală în parte și pentru fiecare copil cu CES în parte.

Tabelul 8. Rezultatele comparative ale valorilor medii privind adaptarea psihosocială a copiilor cu CES din *grupul experimental* E<sub>1</sub> și *grupul de control* C<sub>1</sub> – educați în familie (Scala: Чирков В., Соколова О., Сорокина О. pentru cadre didactice)

Scala Test/ retest/ diferența	Activism in activitatea de invatare		Asimilarea cunostintelor or		Comport a-mentul in timpul lectiilor		Comport a-mentul in timpul pauzelor		Relatia cu colegii de clasa		Atitudine a fata de profesor		Emotii		Media	
	E <sub>1</sub>	C <sub>1</sub>	E <sub>1</sub>	C <sub>1</sub>	E <sub>1</sub>	C <sub>1</sub>	E <sub>1</sub>	C <sub>1</sub>	E <sub>1</sub>	C <sub>1</sub>	E <sub>1</sub>	C <sub>1</sub>	E <sub>1</sub>	C <sub>1</sub>	E <sub>1</sub>	C <sub>1</sub>
<b>test</b>	1,16	1,70	1,16	1,60	1,33	1,50	1,50	1,10	1,66	1,80	1,83	2,20	1,40	1,90	<b>1,43</b>	<b>1,69</b>
<b>retest</b>	2,25	1,90	1,90	1,70	2,08	1,50	2,08	1,40	2,33	1,90	2,50	2,00	2,16	2,00	<b>2,19</b>	<b>1,77</b>
<b>t</b>	-1,706	2,453	-1,711	2,787	-1,708	1,832	-1,753	1,898	1,353	1,254	-2,33	0,606	1,963	0,985	2,330	0,845
<b>p</b>	<b>0,001</b>	<b>0,629</b>	<b>0,48</b>	<b>0,186</b>	<b>0,004</b>	<b>0,998</b>	<b>0,21</b>	<b>0,368</b>	<b>0,035</b>	<b>0,465</b>	<b>0,043</b>	<b>0,543</b>	<b>0,025</b>	<b>0,325</b>	<b>0,015</b>	<b>0,432</b>

Rezultatele obținute în urma aplicării scalei de studiere a adaptării psihosociale a copiilor cu CES în instițuții de învățământ sunt prezentate, urmărind logica expunerii de la etapa *pretest*. Pentru compararea nivelului de adaptare psihosocială a copiilor cu CES din *grupurile experimentale* și *grupurile de control – test/retest* vom urmări scorurile obținute prin scala respectivă (*a se vedea*, Tabelelel 8-10).

Tabelul 9. Rezultatele comparative ale valorilor medii privind adaptarea psihosocială a copiilor cu CES din *grupul experimental* E<sub>2</sub> și *grupul de control* C<sub>2</sub> – copii dezinstiționalizați (Scala: Чирков В., Соколова О., Сорокина О. pentru cadre didactice)

Scala Test/ retest/ diferența	Activism in activitate a de invatare		Asimilarea cunostintelor or		Comportame ntul in timpul lectiilor		Comport a-mentul in timpul pauzelor		Relatia cu colegii de clasa		Atitudin ea fata de profesor		Emotii		Media	
	E <sub>2</sub>	C <sub>2</sub>	E <sub>2</sub>	C <sub>2</sub>	E <sub>2</sub>	C <sub>2</sub>	E <sub>2</sub>	C <sub>2</sub>	E <sub>2</sub>	C <sub>2</sub>	E <sub>2</sub>	C <sub>2</sub>	E <sub>2</sub>	C <sub>2</sub>	E <sub>2</sub>	C <sub>2</sub>
<b>test</b>	0,87	1,25	0,87	1,25	1,50	1,12	1,50	1,12	1,37	1,75	2,00	1,87	1,00	1,37	<b>1,30</b>	<b>1,39</b>

<b>retest</b>	1,80	1,50	1,50	1,12	2,10	1,62	2,10	1,25	2,25	1,87	2,80	2,00	1,87	1,50	<b>2,06</b>	<b>1,55</b>
<b>t</b>	-1,23	0,483	-1,04	-1,25	-2,04	-1,75	-0,895	0,857	-1,85	-1,38	-1,78	-0,978	-1,98	-0,875	-1,66	-0,895
<b>p</b>	0,004	0,123	0,008	0,785	0,03	0,423	0,013	0,095	0,012	0,435	0,008	0,323	0,015	0,975	0,008	0,154

Tabelul 10. Rezultatele comparative ale valorilor medii privind adaptarea psihosocială a copiilor cu CES din *grupul de control* C<sub>3</sub> – copii instituționalizați (Scala: Чирков В., Соколова О., Сорокина О. pentru cadre didactice)

Scala Test/ retest/ diferența	Activism in activitatea de invatare	Asimilarea cunoștin- telor	Comporta- mentul in timpul lectiilor	Comporta- mentul in timpul pauzelor	Relatia cu colegii de clasa	Atitudinea fata de profesor	Emotii	Media
	C <sub>3</sub>	C <sub>3</sub>	C <sub>3</sub>	C <sub>3</sub>	C <sub>3</sub>	C <sub>3</sub>	C <sub>3</sub>	C <sub>3</sub>
<b>test</b>	0,90	0,90	1,40	1,30	1,30	1,60	1,20	<b>1,23</b>
<b>retest</b>	1,10	1,10	1,50	1,50	1,50	1,80	1,10	<b>1,37</b>
<b>t</b>	<b>-0,843</b>	<b>-1,37</b>	<b>-1,48</b>	<b>-1,05</b>	<b>-1,09</b>	<b>-1,97</b>	<b>-0,898</b>	<b>-0,937</b>
<b>p</b>	<b>0,005</b>	<b>0,007</b>	<b>0,015</b>	<b>0,035</b>	<b>0,043</b>	<b>0,003</b>	<b>0,024</b>	<b>0,031</b>

\* Copii cu CES din *grupul experimental* E<sub>3</sub> n-au fost incluși în experimentul de intervenție.

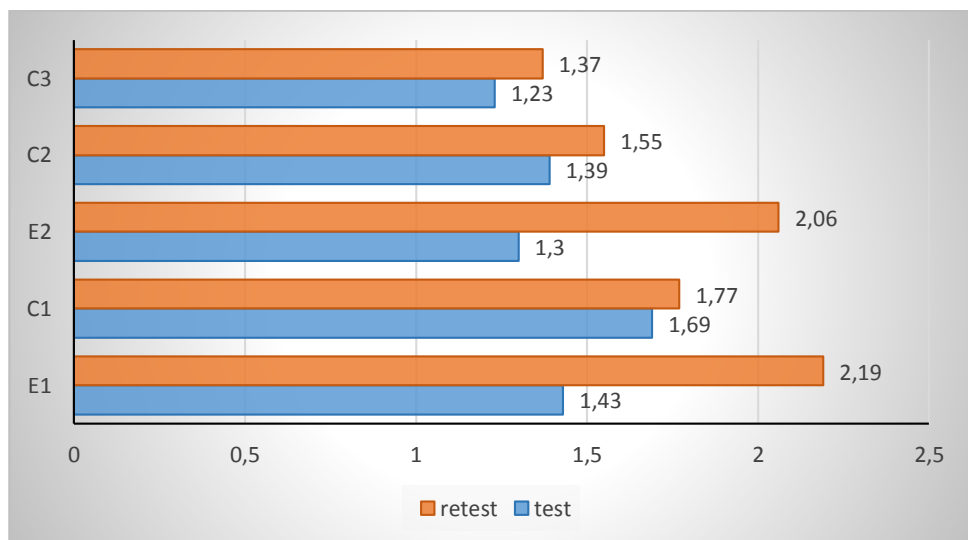


Fig.1. Rezultatele comparative ale valorilor medii privind adaptarea psihosocială a copiilor cu CES: E<sub>1</sub>, E<sub>2</sub>, și C<sub>1</sub>, C<sub>2</sub>, C<sub>3</sub>

Prezentarea tabelară și grafică a rezultatelor experimentale, obținute de copiii cu CES, indică deosebiri între rezultatele medii ce explică nivelul de adaptare psihosocială a copiilor cu CES educați în familie în *grupul experimental* și *grupul de control* – *test/retest* în viziunea cadrelor didactice. Rezultatele medii ale copiilor cu CES din cele două grupuri sunt următoarele: E<sub>1</sub> = 2,10 – *retest*, C<sub>1</sub> = 1,70 – *retest*. Atragem atenția că media din *grupul experimental* E<sub>1</sub> a crescut de la 1,40 – *test* la 2,10 – *retest*, pe când media din *grupul de*

*control* a crescut nesemnificativ: de la 1,60 – *test* la 1,70 – *retest*. Acestea date ne permit să constatăm că copiii cu CES educați în familie din  $E_1$  – *retest*, spre deosebire de semenii lor din *grupul de control*  $C_1$  – *retest*, manifestă tendința spre un nivel mai înalt de adaptare psihosocială.

Dacă majoritatea copiilor cu CES din *grupul de control*  $C_1$  au rămas la nivelul celor dezadaptați sau adaptați parțial, atunci copiii cu CES din *grupul experimental*  $E_1$ , practic toți, care manifestau dezadaptare psihosocială, au manifestat nivelul de adaptare parțială, cu tendința spre nivelul mediu sau normal. De menționat, că această creștere s-a înregistrat pe toate dimensiunile adaptării psihosociale a copiilor cu CES din *grupul experimental*  $E_1$ . Ei au devenit mai activi în procesul de învățare, s-au îmbunătățit relațiile cu colegii și profesorii etc.

Totodată, copii cu CES din *grupul de control*  $C_1$  au demonstrat aceleași rezultate *retest*, ca și la etapa de constatare – *test*, cu creștere ușoară la unele dimensiuni. Iar pe dimensiunea *Relația cu colegii de clasă și Atitudinea față de profesor* rezultatele au scăzut însă nesemnificativ.

În continuare vom analiza rezultatele obținute de copii cu CES dezinstituționalizați din *grupul experimental*  $E_2$  și *grupul de control*  $C_2$  în viziunea cadrelor didactice.

Ca și în cazul grupurilor  $E_1$  și  $C_1$ , rezultatele experimentale, obținute de copii cu CES din grupurile  $E_2$  și  $C_2$  indică deosebirile între rezultatele medii ce exprimă nivelul lor de adaptare psihosocială *test/retest*. Rezultatele medii ale copiilor cu CES din ambele grupuri sunt următoarele:  $E_2 = 2,06$  – *retest*,  $C_2 = 1,50$  – *retest*. Media în *grupul experimental*  $E_2$  a crescut de la 1,30 până la 2,06, iar în *grupul de control*  $C_2$  media a crescut nesemnificativ de la 1,39 până la 1,50.

Aceste rezultate ne permit să constatăm că copii cu CES din *grupul experimental*  $E_2$  dezinstituționalizați, în urma aplicării Programului de intervenție, manifestă un nivel mai înalt de adaptare psihosocială, decât copii din *grupul de control*  $C_2$ .

Majoritatea copiilor dazadaptați din *grupul experimental*  $E_2$  au trecut în *grupul* celor parțial adaptați, manifestând tendință spre un nivel mediu de adaptare psihosocială, pe când structura *grupului*  $C_2$  nu s-a schimbat.

De menționat că media copiilor cu CES, educați în familie este mai mare decât media copiilor dezinstituționalizați – *retest*, însă dinamica adaptării copiilor dezinstituționalizați, este una mai evidentă în comparație cu dinamica adaptării psihosociale a copiilor cu CES din *grupul*  $E_1$ .

Deși, copiii cu CES dezinstituționalizați la prima etapă de integrare în instituții de învățământ general întâmpinau mari greutăți pe toate dimensiunile în vederea adaptării lor psihosociale. Însă apariția noilor perspective pentru acești copii a devenit și un motiv pentru adaptarea psihosocială mai rapidă.

Totuși, rezultatele arată că copiii cu CES dezinstituționalizați au nevoie de ajutor și ghidare respectivă, și, în primul rând, pe dimensiunea *Emoții, Relația cu colegii de clasă, Atitudinea față de profesor*.

Deoarece, conform ipotezei cercetării noastre, nivelul de adaptare psihosocială a copiilor cu CES educați în familie și celor dezinstituționalizați, este mai înalt, decât al copiilor cu CES instituționalizați, și în perspectivă dezinstituționalizați, era nevoie să estimăm și nivelul de adaptare a acestor copii, care constituie *grupul de control*  $C_3$ . Menționăm, că copiii cu CES instituționalizați n-au fost incluși în Programul de intervenție.



Rezultatele medii ale copiilor ce CES instituționalizați  $C_3$  – *test/retest*, sunt următoarele:  $C_3 = 1,00$  – *test* și  $1,37$  – *retest*. De menționat, că cele mai reduse rezultate se înregistrează pe dimensiunea *Activism în activitatea de învățare*, media:  $0,90-1,10$  – *test/retest* și dimensiunea *Emoții*, media:  $1,20-1,10$  – *test/retest*, ceea ce constituie diferența semnificativă în raport cu rezultatele respective obținute de copiii cu CES din grupurile  $E_1$  și  $E_2$ .

Totodată, constatăm că relațiile cu colegii și profesori ale copiilor cu CES instituționalizați sunt mai stabile și arată tendința spre îmbunătățire, în cazul existenței unui climat psihologic favorabil pentru ei. Copii cu CES instituționalizați percep contextul în care ei trăiesc și fac studii ca unul ”normal”, deoarece așa trebuie să fie.

Pentru a confirma sau infirma rezultatele obținute prin aplicarea scalei de studiere a adaptării psihosociale a copiilor cu CES în instituții de învățământ cadrelor didactice am aplicat aceeași scală modificată pentru părinți.

Tabelul 11. Rezultatele comparative ale valorilor medii privind adaptarea psihosocială a copiilor cu CES din *grupul experimental*  $E_1$  și *grupul de control*  $C_1$  – copii educați în familie (Scala: Чирков В., Соколова О., Сорокина О. pentru părinți)

Scala	Succesul în realizarea sarcinilor de învățare		Efortul necesar copilului în realizarea sarcinilor de învățare la școală		Independența în realizarea sarcinilor de învățare la școală		Starea emoțională cu care merge la școală		Relația cu colegii		Media	
	$E_1$	$C_1$	$E_1$	$C_1$	$E_1$	$C_1$	$E_1$	$C_1$	$E_1$	$C_1$	$E_1$	$C_1$
<b>test</b>	2,08	2,50	2,16	2,40	1,83	1,80	2,25	2,60	2,58	2,0	<b>2,18</b>	<b>2,26</b>
<b>retest</b>	2,80	2,70	2,58	2,10	2,41	1,90	2,75	2,70	3,16	2,10	<b>2,74</b>	<b>2,30</b>
<b>t</b>	<b>-0,985</b>	<b>0,278</b>	<b>-1,05</b>	<b>0,235</b>	<b>-0,798</b>	<b>1,28</b>	<b>-0,689</b>	<b>-0,990</b>	<b>1,78</b>	<b>-1,95</b>	<b>-1,74</b>	<b>0,789</b>
<b>p</b>	<b>0,025</b>	<b>0,135</b>	<b>0,031</b>	<b>0,144</b>	<b>0,030</b>	<b>0,451</b>	<b>0,042</b>	<b>0,089</b>	<b>0,021</b>	<b>0,121</b>	<b>0,005</b>	<b>0,124</b>

Tabelul 12. Rezultatele comparative ale valorilor medii privind adaptarea psihosocială a copiilor cu CES din *grupul experimental*  $E_2$  și *grupul de control*  $C_2$  – copii dezinstituționalizați (Scala: Чирков В., Соколова О., Сорокина О. pentru părinți)

Scala	Succesul în realizarea sarcinilor de învățare		Efortul necesar copilului în realizarea sarcinilor de învățare la școală		Independența în realizarea sarcinilor de învățare la școală		Starea emoțională cu care merge la școală		Relația cu colegii		Media	
	$E_2$	$C_2$	$E_2$	$C_2$	$E_2$	$C_2$	$E_2$	$C_2$	$E_2$	$C_2$	$E_2$	$C_2$
<b>test</b>	1,75	2,62	1,62	1,87	1,50	2,25	1,87	2,12	1,87	2,0	<b>1,72</b>	<b>2,17</b>
<b>retest</b>	2,50	2,50	2,50	2,0	2,25	1,75	2,62	1,75	2,75	2,10	<b>2,52</b>	<b>2,02</b>
<b>t</b>	<b>-0,99</b>	<b>1,15</b>	<b>-1,16</b>	<b>-0,789</b>	<b>-1,998</b>	<b>0,661</b>	<b>-1,28</b>	<b>0,489</b>	<b>-1,17</b>	<b>0,938</b>	<b>-1,05</b>	<b>0,852</b>
<b>p</b>	<b>0,023</b>	<b>0,438</b>	<b>0,015</b>	<b>0,123</b>	<b>0,004</b>	<b>0,231</b>	<b>0,043</b>	<b>0,235</b>	<b>0,020</b>	<b>0,197</b>	<b>0,031</b>	<b>0,324</b>

Pentru a vizualiza diferențele obținute de copiii cu CES din *grupurile experimentale*  $E_1$ ,  $E_2$  și *grupurile de control*  $C_1$ ,  $C_2$  vom ilustra rezultatele prin Figură 2.

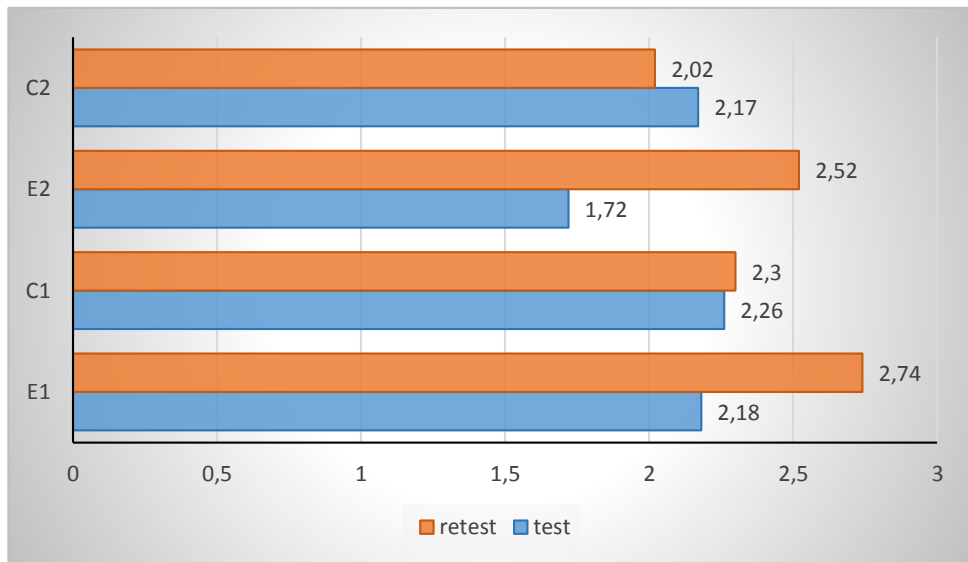


Fig.2. Rezultatele comparative ale valorilor medii privind adaptarea psihosocială a copiilor cu CES din grupurile E<sub>1</sub>C<sub>1</sub> și E<sub>2</sub>C<sub>2</sub>: *test/retest*

Drept urmare a aplicării Programului de intervenție privind facilitarea adaptării psihosociale a copiilor cu CES din *grupurile experimentale* E<sub>1</sub>, E<sub>2</sub> observăm schimbările evidente și semnificative reflectate în rezultatele pe toate dimensiunile, caracteristice adaptării psihosociale.

Comparând mediile de la *test* și *retest*, stabilim creșterea valorilor medii de la 2,18 la 2,74 în grupul de copii cu CES educați în familie (E<sub>1</sub>) și de la valorile medii de 1,72 până la 2,52 în grupul de copii cu CES dezinstiționalizați. Datele statistice semnificative sunt caracteristice atât pentru grupul E<sub>1</sub> – *test/retest* ( $p = 0,005$ ), cât și pentru grupul E<sub>2</sub> – *test/retest* ( $p = 0,031$ ). Pe când în grupurile C<sub>1</sub> și C<sub>2</sub> nu s-au înregistrat diferențe statistice semnificative. Pe unele variabile s-a înregistrat o creștere ușoară a rezultatelor, pe altele s-a înregistrat rezultate mai reduse (*a se vedea* rezultatele grupului C<sub>2</sub>). De menționat, că părinții grupului de copii instituționalizați (C<sub>3</sub>) n-au fost chestionați.

Dacă comparăm creșterea rezultatelor după aplicarea Programului de intervenție în grupul E<sub>1</sub> a copiilor cu CES educați în familie și grupul E<sub>2</sub> – copii dezinstiționalizați nu identificăm diferențe semnificative. În acest sens, copii din ambele grupuri au manifestat predispoziție spre schimbare. Totodată, pe unele aspecte copiii cu CES educați în familie au manifestat rezultate mai bune, însă nu semnificative în raport cu rezultatele copiilor dezinstiționalizați.

Observările noastre au condus la concluzia că copii din ambele grupuri au nevoie de consiliere specială, privind facilitarea adaptării psihosociale în condițiile școlii.

Analiza comparativă a rezultatelor privind adaptarea psihosocială a copiilor cu CES din *grupurile experimentale* E<sub>1</sub>, E<sub>2</sub>, E<sub>3</sub> și *grupurile de control* C<sub>1</sub>, C<sub>2</sub>, C<sub>3</sub> (*test/retest*) ne permite să formulăm următoarele concluzii:

1. Copiii cu CES din *grupurile experimentale* E<sub>1</sub>, E<sub>2</sub> copii educați în familie și copii dezinstiționalizați ca și copiii din *grupurile de control* C<sub>1</sub>, C<sub>2</sub>, C<sub>3</sub> au demonstrat la etapa inițială (*test*) rezultate ce indică un nivel scăzut de adaptare psihosocială, însă rezultatele copiilor cu CES educați în familie și la această etapă au fost mai înalte decât rezultatele copiilor dezinstiționaliți și celor instiționalizați.

Însă și acești copii au avut nevoie de intervenții psihologice speciale de facilitare a adaptării lor în instițuții de învățământ general. Mai mult decât atât, în *grupul experimental* au fost incluși copii educați în familie cu un nivel redus de adaptare psihosocială – parțială sau dezadaptare.

2. Prin activități de intervenție psihologică și educațională au fost obținute rezultate semnificative în *grupurile experimentale* E<sub>1</sub>, E<sub>2</sub> în raport cu rezultatele inițiale și rezultatele *grupurilor de control* C<sub>1</sub>, C<sub>2</sub>, C<sub>3</sub>.

Însă ridicarea nivelului de adaptare psihosocială a acestor copii a fost una parțială: de la dezadaptare până la adaptare parțială (rezultatul este semnificativ), iar de la adaptare parțială la adaptare normală, rezultatul este unul nesemnificativ. Totodată, mijloacele psihologice și educaționale propuse sunt eficiente și pot fi aplicate și dezvoltate în practica reală.

3. Dacă adaptarea psihosocială a copiilor cu CES educați în familie în instițuțiile de învățământ general se confruntă cu unele probleme (climatul psihologic în familie, relații părinți-profesori etc.), atunci copiii cu CES dezinstiționalizați se confruntă și cu un șir de alte probleme (lipsa experienței de comunicare cu copii cu dezvoltare tipică, transferul unor comportamente tipice pentru școlile-internat în condițiile școlilor generale etc.). Această particularitate a determinat și specificul intervențiilor psihologice și educaționale.
4. Rezultatele obținute arată că Programul formativ de facilitare a adaptării psihosociale a copiilor cu CES în instițuțiile de învățământ general are un impact pozitiv asupra eficienței de învățare, comportamentului, relațiilor cu colegi și profesori, dar și asupra dezvoltării emoționale.

## CONCLUZII GENERALE ȘI RECOMANDĂRI

1. Analiza diferitor abordări și a fundamentelor teoretice ale adaptării psihosociale a copiilor cu CES în instițuțiile de învățământ ne-a permis să definim procesul de adaptare psihosocială ca stare de echilibru dinamic în sistemul „personalitatea elevului – mediul educațional”. Asigurarea acestui echilibru se realizează prin valorificarea resurselor de adaptare a personalității copilului, a resurselor mediului și a resurselor educaționale [33].
2. Factorii ce influențează adaptarea psihosocială a copiilor cu CES se grupează în interni (de personalitate) și externi. Din grupul factorilor interni fac parte: nivelul intelectual, particularitățile psihologice și de caracter, nivelul autocunoașterii, orientarea personală. Influența factorilor externi asupra adaptării psihosociale a copiilor cu CES se manifestă în două ipostaze: în primul rând, societatea în mare parte determină particularitățile personalității copilului: principii, valori morale, civice; în al doilea rând, interconexiunea cu mediul asigură personalitatea cu experiențe sociale care influențează oportunități de adaptare în perspectivă. Efectul final al procesului de

adaptare este asigurat de interconexiunea factorilor interni și a celor externi [24, 29].

3. În urma realizării demersului analitic al cercetării au fost formulate următoarele deducții:
  - nivelul general de adaptare psihosocială a copiilor cu CES în instituțiile de învățământ este unul nesatisfăcător în raport cu normele existente;
  - copiii cu CES educați în familie pe unele dimensiuni se adaptează mai eficient decât copiii dezinstituționalizați, însă, în general, rezultatele finale demonstrează că și copiii cu CES educați în familie și copiii dezinstituționalizați au nevoie de susținere și programe speciale de facilitare a acestui proces;
  - apartenența copiilor cu CES la grupul de copii educați în familie și la grupul de copii dezinstituționalizați condiționează/determină în mare parte nivelul lor de adaptare psihosocială în instituțiile de învățământ, aceasta se referă, în primul rând, la dimensiunile „învățare” și „conduită”;
  - înregistrarea diferențelor semnificative privind nivelul de adaptare a copiilor cu CES la începutul și la sfârșitul experimentului servește drept temei pentru validarea demersurilor formative inovaționale de facilitare a acestui proces [30].
4. Copiii cu CES cu diferite niveluri de adaptare psihosocială în instituțiile de învățământ se caracterizează prin diferența atitudinii față de învățare, conduita școlară, relaționarea cu colegii și profesorii, starea emoțională în diferite contexte, care, la rândul lor, sunt condiționate de tipul personalității, nivel de inteligență, climatul familial, climatul psihologic din instituția de învățământ, atitudinea profesorilor și a elevilor.
5. Ansamblul de instrumente de diagnosticare a nivelului de adaptare psihosocială a copiilor cu CES ne permite să identificăm grupul de risc al copiilor cu CES, și anume – a copiilor dezadaptați, și să stabilim mijloacele și condițiile de diminuare a acestui fenomen.
6. Programul și metodologia propusă în cercetare privind facilitarea procesului de adaptare psihosocială a copiilor cu CES educați în familie și dezinstituționalizați, în instituțiile de învățământ general axată pe valorificarea mecanismelor psihologice și educaționale și structurată pe trei dimensiuni (formarea cadrelor didactice și psihologice, formarea părinților și formarea elevilor cu CES) au permis să obținem datele obiective privind starea adaptării psihosociale a acestor grupuri de copii; dar și să stabilim eficiența și validitatea abordării conceptuale și praxiologice ale acestui proces [28].
7. Impactul programului de intervenție psihologică și pedagogică asupra facilitării adaptării psihosociale ale copiilor cu CES a înregistrat efecte pozitive la toate variabilele: **activism** în procesul de învățare ( $p=0,001$ ), asimilarea cunoștințelor ( $p=0,48$ ), comportamentul în timpul lecțiilor ( $p=0,004$ ), comportamentul în timpul pauzelor ( $p=0,21$ ), relație cu colegii ( $p=0,035$ ), atitudinea față de profesori ( $p=0,043$ ), sfera emoțională ( $p=0,025$ ). Este de menționat că dinamica adaptării psihosociale a copiilor educați în familie și a celor dezinstituționalizați este mai evidentă în comparație cu cea a copiilor instituționalizați. Totodată a fost determinat că un factor primordial în facilitarea adaptării copiilor cu CES este prevenirea dificultăților prin activitățile individuale pînă la integrarea în clasă și flexibilitatea în menținerea formei de incluziune (parțială, totală) [31].

8. În urma realizării cercetării și analizei datelor experimentale (*test-retest*) am dedus unele tendințe și particularități de adaptare psihosocială a copiilor cu CES educați în familie și celor dezinstituționalizați în instituții de învățământ general, care pot fi prezentate în două aspecte/ planuri: *general* și *particular*.

Așadar, în plan *general*, o particularitate de adaptare psihosocială ține de categoria copiilor cu CES dezinstituționalizați și educați în familie, care stabilește că copii cu CES educați în familie manifestă predispoziții mai multe de adaptare psihosocială, decât cei dezinstituționalizați în condițiile instituției de învățământ general.

Iar în plan *particular*, particularitățile deduse țin de patru dimensiuni: *învățarea, conduita, relaționarea și manifestarea emoțiilor*. Totodată, aceste particularități țin de relații specifice dintre: copil-copil, copil-profesor, copil-părinte.

9. Cadrul teoretic și experimental al cercetării oferă noi oportunități și strategii pentru psihologi, cadrele didactice, părinți de a facilita adaptarea psihosocială a copiilor cu CES în instituțiile de învățământ general: valorificarea cadrului cognitiv, motivațional, metodologic, relațional și cel managerial.

10. Totodată, cercetarea deschide noi direcții și noi perspective de cercetare a acestei probleme:

- particularitățile adaptării psihosociale a copiilor cu CES în dependență de tipologia dizabilității, tipologia familiei, vârsta elevilor etc.;
- particularitățile adaptării psihosociale a copiilor cu CES în cadrul instituțiilor de învățământ nonformal sau în cadrul mediului multicultural etc.;
- interconexiunea mecanismelor psihologice, pedagogice și sociale de facilitare a adaptării psihosociale a copiilor cu CES etc.

11. Așadar, în calitate de contribuție personală a autorului se reliefează **problema științifică de importanță majoră soluționată în cercetare** rezidă în stabilirea factorilor interni și externi, particularităților adaptării psihosociale a copiilor cu CES dezinstituționalizați și celor educați în familie în instituțiile de învățământ general, dar și mecanismelor psihologice și educaționale de facilitare a acestui proces, asigurând în așa fel climatul psihologic optim și mediul educațional favorabil pentru toți elevii.

### **RECOMANDĂRI:**

1. Rezultatele cercetării pot fi utilizate de către manageri, diriginți, cadre didactice, învățători de sprijin, psihologi școlari, părinți în vederea conceptualizării și aplicării unor demersuri privind adaptarea psihosocială a copiilor cu CES în instituțiile de învățământ bazată pe 4 componente: eficiența învățării, conduită școlară, comportament de relație și sfera emoțională.
2. Managerii școlari vor include în Programul Strategic de dezvoltare a instituției de învățământ un ansamblu de activități specifice care vor facilita adaptarea copiilor cu CES.
3. Diriginții vor include copiii cu CES în activități comune la nivel de clasă și instituție, creând contexte și oportunități favorabile pentru acest proces.
4. Cadrele didactice vor dezvolta planuri individualizate de predare-învățare ținând cont de nivelul real de adaptare psihosocială a copiilor cu CES educați în familie și a celor dezinstituționalizați.
5. Psihologii și psihopedagogii școlari vor monitoriza permanent procesele de adaptare

a copiilor cu CES în instituțiile de învățământ oferind consiliere copiilor, părinților, cadrelor didactice, diriginților.

6. Rezultatele cercetării pot fi aplicate în cadrul cursurilor de formare continuă a psihologilor, cadrelor didactice, învățătorilor de sprijin, diriginților.
7. Rezultatele cercetării pot fi aplicate în procesul de modernizare și dezvoltare a programelor individualizate de educație a copiilor cu CES.
8. Rezultatele cercetării pot fi aplicate în cadrul formării profesionale inițiale a viitorilor psihologi, psihopedagogi, viitoarelor cadre didactice prin introducerea subiectului în curricula academice universitare.

## BIBLIOGRAFIE

1. Adler A. *Psihologia școlarului greu educabil*. București: Iri, 1995. 227 p.
2. Albert-Lorincz E., Carcea M.I. *Prevenirea dezadaptării școlare*. Iași: Cermi, 1998, p.47-51.
3. Arcan P., Ciumăgeanu D. *Copilul deficient mintal*. Timișoara: Faclia, 1980. 385 p.
4. Berge A. *Copilul dificil*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1972. 219 p.
5. Bolboceanu A., Bucun N., Paladi O. et al. *Asistența psihologică în educație: practici naționale și internaționale*. Studiu teoretico-practic. Institutul de Științe ale Educației. Chișinău: Print-Caro SRL, 119 p.
6. Bolboceanu A., Țibuleac A., Cucer A. et.al. *Mecanisme ale intervenției în contextul asistenței psihologice*. Colecția ”Științe ale Educației”, Institutul de Științe ale Educației. Chișinău: Cavaioli, 2015. 116 p.
7. Bonchiș E. *Cunoașterea psihologică a copilului – premisă a adaptării școlare*. Iași: Polirom, 2009. 424 p.
8. Bucun N., Rusnac V., Cucer A. *Conceptia educației incluzive*. În: Revista Univers Pedagogic, 2008, nr.1, p.6-24.
9. Bucun N. *Dezvoltarea reglării emoțional-volitivă la copiii cu reținere în dezvoltarea psihică*. În: Revista Univers Pedagogic, Categoria C, 2010, nr.2, p.10-17.
10. Coașan A., Vasilescu A. *Adaptarea școlară*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, 127 p.
11. Cucer A. *Educația incluzivă – o șansă pentru integrarea copiilor cu autism*. În: probleme ale științelor socioumnae și modernizării învățământului. Materialele Conferinței anuale a colectivului profesoral didactic. Chișinău: Universitatea Pedagogică de Stat ”Ion Creangă”, 2011, p.57-66.
12. Furdui E. *Program de intervenție corecțional-recuperatorie în activitatea cu copii cu CES*. Buletin științific. Studii și cercetări. Seria învățământ primar și preșcolar, Anul IV. România: Editura Universității din Pitești, 2011, nr.2, p.50-54.
13. Gînu D. *Copilul cu cerințe educative speciale*. Chișinău: Pontos, 2002. 68 p.
14. Gherguț A. *Psihopedagogia persoanelor cu cerințe speciale. Strategii diferențiate și incluzive în educație*. Iași: Polirom, 2006. 256 p.
15. Golu P. *Psihologie socială*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1974. 375 p.
16. Jelescu P., Ștefăneț D. *Preadolescenții: Program psihologic de depășire a dificultăților de relaționare interpersonală*. Chișinău: Tipografia ”Totex-lux”, 2014, 210 p.

17. Malcoci L., Munteanu P. *Incluziunea socială a persoanelor cu dizabilități*. Studiu socioologic. Chișinău: Tipografia Arva Color, 2017. 60 p.
18. Paladi O. *Interacțiunea dintre valori și fenomenele psihologice*. În: Revista științifico-practică "Psihologie", Categoria C, 2011, nr.3, p.16-25.
19. Păunescu C., Mușu I. *Psihopedagogie specială integrată. Handicapul mintal. Handicapul intelectual*. București: Editura Pro Humanitate, 1997. 363 p.
20. Petrov E. (coord.), Bulat G. (coord.), Racu A., Bodorin C., Gînu D., Prișcan V., Pereteatcu M., Botnaru V., Chicu V., Eftodi A. *Educație incluzivă*. Unitate de curs. Chișinău: Ministerul Educației al Republicii Moldova, Lumos Moldova, 2012, 100 p.
21. Preda V. *Educația copiilor cu cerințe speciale*. În: M.Ionescu (coord.). Educația și dinamica ei. București: Tribuna Învățământului, 1998, p.170-189.
22. Robănescu N. *Readaptarea copilului handicapat fizic*. București: Editura Medicală, 1976. 291 p.
23. Șchiopu U., Verza E. *Psihologia vârstelor. Ciclurile vieții*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 2004. 275 p.
24. Toma S. *Factori și particularități psihosociale ale adaptării copiilor cu cerințe educaționale speciale*. În: Revista „Studia Universitatis”, Seria „Științe ale Educației”, Categoria C, Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2007, nr.9, p.156-157.
25. Toma S. *Paradigma masculinității din perspectiva lumii contemporane*. Materialele Conferinței Științifice Internaționale „Schimbarea paradigmei în teoria și practica educațională”, Vol.I., 2008, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău: CEP USM, 2008, p.173-177.
26. Toma S. *Dezvoltarea comportamentelor pozitive: sugestii pentru părinți care educă copii cu dezabilități mentale*. În: Revista de teorie și practică educațională "Didactica Pro...", Chișinău, Centrul Educațional PRO DIDACTICA: Casa editorial-poligrafică „Bons Offices” S.R.L., nr.5-6 (57-58), decembrie 2009, p.70-71.
27. Toma S. *Dimensiuni psihopedagogice ale instruirii individuale în contextul paradigmei personaliste*. Rezumatele comunicărilor Conferinței Științifice „Dezvoltarea cercetării și cultivarea creativității și a inovării în procesul instruirii academice”, 5 mai 2010, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2010, p.105-106.
28. Toma S. *Adaptarea psihosocială a copiilor cu cerințe educaționale speciale în instituții de învățământ secundar general*. Materialele Conferinței Științifice Internaționale "Optimizarea învățământului în contextul societății bazate pe cunoaștere", 2-3 noiembrie 2012, Institutul de Științe ale Educației, Chișinău: Tipografia "Print-Caro", 2012, p.392-394.
29. Toma S. *Particularități investigaționale ale adaptării copiilor cu cerințe educaționale speciale*. Materialele Conferinței Științifice Internaționale "Educația pentru dezvoltare durabilă: inovație, competitivitate, eficiență", 18-19 octombrie 2013, Institutul de Științe ale Educației, Chișinău: Tipografia "Print-Caro", 2013, p.333-336.
30. Toma S. *Linii metodologice de studiere a particularităților relaționale în procesul de adaptare școlară*. Materialele Conferinței Științifice Internaționale „Învățământul postmodern: eficiență și funcționalitate”, 15 noiembrie, 2013, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău: CEP USM, 2013, p.484-487.
31. Toma S. *Consecințele instituționalizării asupra personalității copiilor și cerințe*

- educaționale special în procesul de adaptare școlară. Materialele Conferinței Științifice Internaționale „Eficientizarea învățământului – vector al politicilor educaționale moderne”, 11-12 decembrie, 2014, Institutul de Științe ale Educației, Partea II, Chișinău, 2014, p.268-273.*
32. Toma S. *Conceptul de competență profesională didactică.* În: Revista „Studia Universitatis Moldaviae”, Seria „Științe ale Educației”, Categoria B, Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2016, nr.5(95), p.183-190.
  33. Toma S. *Abordare sincronică și diacronică a fenomenului de "adaptare": dimensiunea psihologică și socială.* Materialele Conferinței Științifice Internaționale „Învățământul superior: valențe și oportunități educaționale de cercetare și transfer inovativ”, organizată cu prilejul aniversării a 70 ani de la formarea Universității de Stat din Moldova, 28-29 septembrie, 2016, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2016, p.400-406.
  34. Toma S. *Fenomenologia adaptării psihosociale: abordare multidimensională.* Rezumate ale comunicărilor Conferinței Științifice naționale cu participare internațională „Integrare prin Cercetare și Inovare”, organizată cu prilejul aniversării a 70 de ani de la formarea Universității de Stat din Moldova, 28-29 septembrie, 2016, USM, Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2016, p.57-60.
  35. Tomșa Gh., Oprescu N. *Bazele teoretice ale psihopedagogiei preșcolare.* București: V&I Integral, 2007. 143 p.
  36. Vrăsmaș T. *Învățământul integrat și/sau incluziv pentru copiii cu cerințe educative speciale.* București: Aramis, 2001. 320 p.
  37. Zlate M. *Psihologia socială a grupurilor școlare.* București: Editura Didactică și Pedagogică, 1972. 425 p.
  38. Андреева Г.М. *Социальная психология.* Москва, 2002. 290 с.
  39. Балл Г.А. *Понятие адаптации и его значение для психологии личности.* В: Вопросы психологии, 1989, №1, с.92-100.
  40. Березин Ф.Б. *Психология и психофизиология адаптации человека.* Ленинград, 1983, 167 с.
  41. Зотова О.И., Кряжева И.К. *Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности.* В кн.: Психологические механизмы регуляции социального поведения. Москва, 1979, с.219-232.
  42. Московина А.Г. *Проблемы социальной адаптации и социальной защиты лиц с недостатками генотипа.* В: Дефектология, 1994, №1, с.80-83.
  43. Раку Ж. Особенности психологической готовности детей к школе. În: Revista ”Psihologie. Pedagogie specială. Asistență socială”, Categoria C, 2015, nr.2 (39), p.125-128.
  44. Ainscow M. *Understanding the Development of Inclusive School.* London: The Falmer Press, 1999. 367 p.
  45. Friedman L. *Hartmann's Ego Psychology and the Problem of Adaptation.* In: Psychoanal Q. 1989, no.58(4), p.526-550.
  46. Hundert J. *Some consideration of planning the integration of handicapped children into mainstreaming.* In: Journal of Learning Disabilities, 1982, no.15, p.73-80.
  47. Toma S., Puiu I. *Enriching the quality and quantity of stimulation and support available to a child in the home environment through the use of standardized tools in early*



*intervention*. În: Revista „Studia Universitatis Moldaviae”, Seria „Științe ale Educației”, Categoria B, Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al USM, 2016, nr.9(99), p.202-206.

48. Vigotski L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press, MA, 1978. 176 p.

## ADNOTARE

**Toma Sergiu: „Adaptarea psihosocială a copiilor cu cerințe educaționale speciale în instituțiile de învățământ general”, teză de doctor în psihologie. Chișinău, 2019**

**Structura tezei:** cercetarea este expusă pe 125 de pagini și cuprinde: introducere, trei capitole, concluzii și recomandări, bibliografie (213 de surse), anexe 13. În text sunt inserate 24 de tabele numerotate și 22 de figuri. Rezultatele cercetării sunt reflectate în 13 articole științifice publicate în reviste științifice sau prezentate în cadrul unor conferințe internaționale, workshopuri și traininguri.

**Cuvinte-cheie:** adaptare, adaptare psihosocială, adaptare școlară, cerințe educaționale speciale, mediu social, copii instituționalizați, copii dezinstituționalizați, copii educați în familie, copii cu dizabilități.

**Domeniul de cercetare:** Psihologie socială.

**Scopul cercetării** rezidă în: stabilirea particularităților de adaptare psihosocială a copiilor cu cerințe educaționale speciale în instituțiile de învățământ general și determinarea mecanismelor psihologice și educaționale de accelerare a acestui proces în situația dezinstituționalizării.

**Obiectivele cercetării:** analiza teoretico-științifică a cercetărilor în domeniul psihologiei copiilor, a procesului de adaptare psihosocială a copiilor cu cerințe educaționale speciale în instituțiile de învățământ general; determinarea factorilor și condițiilor de realizare a procesului de adaptare psihosocială a copiilor cu cerințe educaționale speciale în instituțiile de învățământ general; elaborarea și implementarea unor mecanisme psihologice și educaționale de facilitare a procesului de adaptare psihosocială a copiilor cu cerințe educaționale speciale în instituțiile de învățământ general; elaborarea recomandărilor psihopedagogice pentru specialiști în domeniu cu privire la facilitarea procesului de adaptare psihosocială a copiilor cu cerințe educaționale speciale în instituțiile de învățământ general.

**Noutatea științifică** consistă în: definirea noțiunii de adaptare psihosocială a copiilor cu cerințe educaționale specifice – dezinstituționalizați și a celor educați în familie – în instituțiile de învățământ general în contextul factorilor interni și externi; elaborarea indicatorilor de adaptare psihosocială axată pe patru variabile dominante: *esența învățării, cadrul relațional, sfera emoțională, conduita școlară*, în baza cărora este construită metodologia diagnosticării/ evaluării inițiale a nivelului de adaptare psihosocială a copiilor cu CES; stabilirea rolului dimensiunii psihosociale în adaptarea copiilor cu CES în instituțiile de învățământ; intervenția psihosocială asupra facilitării adaptării copiilor cu CES în instituțiile de învățământ general în baza unui set de principii și a unui set de activități cu caracter practic, creativ, formativ; stabilirea corelației dintre eficiența adaptării școlare a copiilor cu CES dezinstituționalizați și a celor educați în familie în urma intervenției psihologice și pedagogice, condiționate de particularitățile copiilor cu CES, dar și de contextul psihosocial al instituției de învățământ.

**Semnificația teoretică a cercetării** consistă în: fundamentarea teoretică a fenomenului de adaptare psihosocială a copiilor cu CES dezinstituționalizați și a celor educați în familie; stabilirea rolului factorilor psihosociali privind funcționarea mecanismelor de adaptare psihosocială a copiilor cu CES dezinstituționalizați și a celor educați în familie; fundamentarea principiilor de facilitare a adaptării psihosociale a copiilor cu CES dezinstituționalizați și a celor educați în familie, dar și a mecanismelor psihologice și pedagogice de intervenție în condițiile psihosociale specifice instituției de învățământ.

**Problema științifică de importanță majoră soluționată în cercetare** constă în stabilirea factorilor interni și externi, particularităților de adaptare psihosocială a copiilor cu CES dezinstituționalizați și celor educați în familie în instituțiile de învățământ general, dar și a mecanismelor psihologice și educaționale de facilitare a acestui proces, asigurând în așa fel climatul psihologic optim și mediul educațional favorabil pentru toți elevii.

**Valoarea aplicativă a cercetării** este certificată de posibilitatea aplicării rezultatelor investigaționale în practica psihologică și pedagogică privind eficientizarea procesului de adaptare a copiilor cu CES în instituțiile de învățământ, prin crearea condițiilor adecvate la nivel instituțional și luarea în considerare a factorilor interni și externi ce determină în mare parte eficiența adaptării școlare a acestor copii. Totodată, rezultatele cercetării pot fi aplicate în formarea inițială și continuă a psihologilor școlari, psihopedagogilor, consilierilor în domeniu, învățătorilor de sprijin.

**Implementarea rezultatelor** s-a realizat în publicații de autor (13 articole științifice), comunicări la conferințe științifice internaționale (3), conferințe științifice naționale (1), workshopuri, traininguri, proiecte speciale, din cadrul Proiectului „Acces Egal la Educație”, din cadrul Programului Comunitate Incluziva Moldova, implementat de ONG Keystone Moldova precum și activitatea școlilor experimentale.

## АННОТАЦИЯ

**Томас Сергей: „Психосоциальная адаптация детей со специальными потребностями к условиям школы”, диссертация на соискание ученой степени доктора психологии. Кишинэу, 2019**

**Структура диссертации:** исследование представлено на 125 страниц и включает: введение, три главы, заключение и рекомендации и список литературы (213 источников), 13 приложений. Текст включает 24 таблицу и 22 фигур. Результаты исследования отражены в 13 научных публикациях в журналах и материалах международных научных конференциях.

**Ключевые слова:** адаптация, психосоциальная адаптация, школьная адаптация, учащиеся со специальными возможностями, дети воспитанные в семье, дезинституционализованные учащиеся.

**Область исследования:** Социальная психология.

**Цель исследования** Установление особенностей психосоциальной адаптации учащихся со специальными потребностями к условиям школы и разработка психологических и педагогических механизмов модели по улучшению данного процесса (в рамках их дезинституционализации).

**Задачи исследования:** анализ научных исследований в области психологии и процесса адаптации детей со специальными потребностями к условиям школы; выявление факторов и условий, влияющих на процесс психосоциальной адаптации учащихся со специальными потребностями; разработка и внедрение модели по улучшению процесса адаптации учащихся к условиям школы; разработка рекомендаций для учителей и психологов.

**Научная новизна исследования:** дано определение психосоциальной адаптации детей со специальными потребностями – дезинституционализованных и воспитывающихся в семье – с учетом внешних и внутренних факторов; разработаны показатели уровня психосоциальной адаптации детей со специальными потребностями по четырем аспектам: учение, отношения, эмоциональная сфера, поведение, на основе которых и были разработаны методические основы диагностики уровня адаптивности данной категории детей; установлена роль психосоциального фактора в адаптации детей к условиям школы; обоснованы и применены способы улучшения адаптации детей к условиям школы; установлена корреляция между эффективностью школьной адаптации дезинституционализованных детей и детей, воспитывающихся в семье; а также установлены особенности психосоциального и педагогического влияния на процесс адаптации в зависимости от специфики поведения детей со специальными возможностями;

**Теоретическая значимость исследования:** теоретически обосновано понятие психосоциальная адаптация детей, которые дезинституционализованы и детей, воспитывающихся в семье; установлена роль психосоциальных факторов, определяющих функционирование механизмов адаптации детей как первой, так и второй группы; обоснованы принципы улучшения процесса адаптации детей со специальными потребностями к условиям школы, а также способы реализации данного процесса в специальных условиях школы (общей).

В исследовании была **разрешена следующая научная проблема:** установлены и обоснованы психосоциальные внутренние и внешние факторы, психологические и педагогические механизмы адаптации детей со специальными потребностями, которые были дезинституционализованы и тех, которые воспитывались в семье, в условиях процесса инклюзивности, обеспечивающие создание благоприятного психологического климата и учебной среды для всех детей.

**Практическая значимость исследования** заключается в возможности использования полученных результатов в педагогической и психологической практике по обеспечению эффективности процесса психосоциальной адаптации детей со специальными потребностями, путем создания соответствующих условий, а также с учетом внешних и внутренних факторов, влияющих на данный процесс. Вместе с тем, результаты исследования могут быть использованы в процессе подготовки школьных психологов, психопедагогов-консультантов и др.

**Внедрение результатов** осуществлялось посредством публикаций автора (13 научных статей), участия в научных международных конференциях (3), национальных конференциях (1), семинарах, тренингах, а также в рамках специальных проектов реализованных Keystone Moldova, а также в деятельности экспериментальных школ.

## ANNOTATION

### **TOMA Sergiu: „Psychosocial Adaptation of Children with Special Educational Requirements in General Education Institutions”, Thesis for degree of Doctor in Psychology. Chisinau, 2019**

**Thesis Structure:** the research is exposed on 125 pages and includes: introduction, three chapters, conclusions and recommendations, bibliography (213 sources), annexes 13. In the text are inserted 24 numbered tables and 22 figures. The research results are reflected in 13 scientific papers published in scientific journals or presented at international conferences, workshops and trainings.

**Keywords:** adaptation, psychosocial adaptation, school adaptation, special educational requirements, the social environment, institutionalized children, deinstitutionalized children, family educated children, children with disabilities.

**The research domain:** Social Psychology.

**The aim of the research** resides in: establishing the particularities of psychosocial adaptation of children with special educational needs in the general education institutions and establishing the mechanisms for accelerating this process in the situation of deinstitutionalization.

**The objects of the research:** the theoretical-scientific analysis of research in the field of children's psychology, the process of psychosocial adaptation of children with special educational needs in general education institutions; determining the factors and conditions for achieving the psychosocial adaptation process of children with special educational needs in general education institutions; the development and implementation of psychological and educational mechanisms to facilitate the process of psychosocial adaptation of children with special educational needs in general education institutions; elaboration of psycho-pedagogical recommendations for specialists in the field on facilitating the process of psychosocial adaptation of children with special educational needs in general education institutions.

**The scientific novelty** consists of: defining the notion of psychosocial adaptation of children with specific educational needs - deinstitutionalized and educated in the family - in general education institutions in the context of internal and external factors; elaboration of psychosocial adaptation indicators focused on four dominant variables: the essence of learning, the relational framework, the emotional sphere, the school behavior, based on which the methodology of initial diagnosis/ evaluation of the level of psychosocial adaptation of children with ESCs is built; establishing the role of the psychosocial dimension in adapting children with ESCs to educational institutions; psychosocial intervention to facilitate the adaptation of children with ESCs to general education institutions based on a set of principles and a set of practical, creative, formative activities; establishing the correlation between the efficiency of school adaptation of children with de-institutionalized and family-educated ESCs following psychological and pedagogical intervention, conditioned by the peculiarities of children with ESC, but also by the psychosocial context of the educational institution.

**The theoretical significance** consists of: the theoretical substantiation of the phenomenon of psychosocial adaptation of children with de-institutionalized ESCs and those educated in the family; establishing the role of psychosocial factors regarding the functioning of the psychosocial adaptation mechanisms of children with de-institutionalized and family-educated ESCs; substantiating the principles of facilitating the psychosocial adaptation of children with deinstitutionalized and family-educated ESCs, as well as the psychological and pedagogical mechanisms of intervention in the psychosocial conditions specific to the educational institution.

**The scientific problem of major importance in research** lies in: what are the internal and external factors, the particularities of the psychosocial adaptation of children with de-institutionalized and family-educated ESCs in general education institutions, as well as psychological and educational mechanisms to facilitate this process, as well as optimal conditions for education for all students.

**The applicative value of the research** is certified by the possibility of applying the investigative results in the psychological and pedagogical practice regarding the efficiency of the process of adapting the children with ESCs in the educational institutions by creating the appropriate institutional conditions and taking into account the internal and external factors that determine the efficiency of the school adaptation of these children. At the same time, the results of the research can be applied in the initial and continuous training of school psychologists, psycho-pedagogues, counselors in the field, support teacher.

**Implementation of scientific results** was carried out in author's publications (13 scientific papers), international scientific conferences (3), national scientific conferences (1), workshops, trainings, special projects within the "Equal Access to Education" The Inclusive Community Program Moldova, implemented by NGO Keystone Moldova as well as the activity of the experimental schools.

**TOMA SERGIU**

**ADAPTAREA PSIHOSOCIALĂ A COPIILOR  
CU CERINȚE EDUCAȚIONALE SPECIALE ÎN  
INSTITUȚIILE DE ÎNVĂȚĂMÂNT GENERAL**

**511.03 – Psihologie socială**

**Autoreferatul tezei de doctor în psihologie**

---

Aprobat spre tipar: 25.01.2019

Hârtie ofset. Tipar ofset.

Coli de tipar: 1,8

Formatul hârtiei 60×84 1/16

Tiraj 50 exemplare

Comanda nr.7/19

---

Centrul Editorial-Poligrafic al Universității de Stat din Moldova  
Str.A.Mateevici, 60, Chișinău, MD-2009